

RAQAMLI DEMOKRATIYA MAVZUSIGA OID XALQARO ILMIY TADQIQOTLAR

Raximov Sherzod Saidovich

S.f.f.d.(PhD), dotsent

tel:94-653-96-25

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10902599>

Bugungi axborot texnologiyalari rivojlanayotgan davrda jamiyatdagi fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy hayotida ham o'zgarishlar va yangiliklarni taqdim etmoqda. Bu kabi o'zgarishlar demokratik jarayonlarni raqamlashtirishda ayniqsa ko'zga tashlanmoqda.

Raqamli demokratiya raqamli texnologiyalardan siyosiy sohada foydalanishni anglatadi. Bu demokratik jarayonlarni kuchaytirish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan Internet va boshqa raqamli texnologiyalar yordamida keng ko'lamli faoliyatni nazarda tutishi mumkin. Bunda onlayn ovoz berish va petitsiyalarda ishtirok etish hamda raqamli targ'ibotlar va muammolarni muhokama qilish kabilar kiradi. Siyosiy sohada raqamli texnologiyalardan foydalanish hali dastlabki bosqichda va doimiy ravishda rivojlanib borayotganligi sababli, hozirda raqamli *demokratiyaning yagona ta'rifi mavjud emas*. Hozirda qo'llanilayotgan ta'riflar orasida juda o'zgaruvchanlik mavjud.

Elektron demokratiyaga oid ilmiy tadqiqotlar dunyoda dolzarb mavzuga aylanib bormoqda. Ilmiy tadqiqotlarda davom etayotgan o'zgarishlar, mavzuning rivojlanishi muhim masalaga aylandi. Bibliometrik usullardan foydalangan holda elektron demokratiya mavzusidagi ilmiy tadqiqotlar o'rganilganda "raqamli demokratiya yoki elektron demokratiya" bilan bog'liq ilmiy izlanish ilk marta 2001 yildan boshlangan ekan. 2003 yildan bunday mavzularni o'rganish soni o'sib borishi kuzatilgan. Xususan, axborot va kommunikatsiyaning rivojlantirishga oid elektron demokratiyani muhokama qiluvchi 24 ta maqolaning paydo bo'lishi bilan bog'liqdir. Elektron demokratiya mavzusida mualliflar S.French va A.Makintoshlarning maqolalari eng ko'p tatbiq etilgan mavzuga aylangan. Xususan, 2002 yilda nashr etilgan A.Makintoshning "Shotlandiyada elektron demokratiyani loyihalash"¹ nomli hamda Simon Frenchning 2003-yilda nashr etilgan "Elektron demokratiya va ko'p mezonli qarorlar tahlili"² nomli maqolalari muhim ahamiyatga ega. E-demokratiya mavzusiga oid ilmiy izlanishlar tendentsiyasi Yevropa, Amerika, Osiyo mintaqasida ancha ustunlik qiladi. Buyuk Britaniyada eng ko'p ilmiy izlanishlar amalga oshirilgan bo'lsa, undan keyin Amerika Qo'shma Shtatlarida 14 ta, Ispaniyada 10 ta, Italiyada 7 ta, Shvesiyada 7 ta, Avstraliyada 6 tadan to'g'ri keladi.³

Raqamli demokratiya mavzusini muhokama qilishda bir nechta umumiy mavzular ajralib turadi. Xususan, fuqarolarning siyosatdagi ishtirokini oshirish, boshqaruvni yanada qulay va shaffof qilish, demokratik institutlar samaradorligini oshirish uchun raqamli texnologiyalardan foydalanish kabilar jumlasidandir. Raqamli vositalar yuqori darajadagi ishtirok etish imkonini beradi. Biroq, hozirgi raqamli demokratiya jarayonlarida ham ba'zi kamchiliklar mavjud. Misol uchun, ***internet orqali noto'g'ri ma'lumotlar, qo'pol munosabat***

¹Designing E-Democracy in Scotland - Ann Macintosh, Anna Malina, Angus Whyte /journal Communications -

² French, S. (2003a). Background to the special issue: E-democracy and multi-criteria decision analysis. Journal of Multi-Criteria Decision Analysis, 12(2-3), 61.

³ Research Trend on E-democracy Publications: A Bibliometric Analysis //Gusti Chairunnisa Aadinda Syahputri, Dedik Fitra Suhermanto, Ali Roziqin, Binti Azizatul Nafi'ah, Indonesia (Politik Indonesia: Indonesian Political Science Review, 8 (1), April 2023, pp. 174-194 ISSN 2477-8060 (print), ISSN 2503-4456 (online))

va nafrat, kamsitish kabi so'zlarini tarqatish osonroq; shuningdek, hammaning ishtirok etishi uchun teng imkoniyatlarga ega bo'lishini ta'minlash qiyin bo'lishi mumkin (masalan, "raqamli bo'linish" tufayli). Bundan tashqari, **ko'pincha shaffoflik va javobgarlik, xavfsizlik va ishonchga oid xavotirlar** mavjud.

Raqamli demokratiya va ishtirok etish bo'yicha adabiyotlar so'nggi paytlarda juda ko'paydi. Muhim ma'lumotlardan tortib, ijtimoiy media va kommunikatsiya texnologiyalarigacha, ularning dizaynigacha bo'lgan keng mavzularni qamrab oladi. Hozirgi vaqtda raqamli texnologiyalar fuqarolarga yanada samaraliroq usullarda jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda ishtirok etish va hissa qo'shish imkoniyatlariga tobora ko'proq e'tibor qaratmoqda. Raqamli demokratiya va ishtirok etish tashabbuslari har bir mamlakat, mintaqa yoki mahallaning o'ziga xos ehtiyojlari va kontekstiga moslashtirilishi zarurligi ham ko'proq e'tirof etiladi.

Raqamli demokratiya va ishtirok etish haqidagi adabiyotlardagi asosiy mavzularni yaxshiroq tushunish uchun biz birinchi navbatda tematik tahlil qildik. Buning uchun biz Raqamli demokratiya va ishtirokni muhokama qiladigan so'nggi ikki yil ichida chop etilgan maqolalarini topish uchun "Web of Science" ma'lumotlar bazasidan foydalandik. Qidiruv natijasida 140 ta maqola topildi. Qidiruv natijalarini 2003 yildan 2015 yilgacha va 2016 yildan 2022 yilgacha bo'lgan ikki davrdagi tematik evolyutsiyani aniqlash uchun foydalanildi. Quyida **1-rasmda** ko'rsatilganidek, birinchi davrda tadqiqot asosan *fuqarolar ishtiroki, ijtimoiy media va raqamli demokratiyaga* qaratilgan. Ikkinchi davrda esa asosiy e'tibor raqamli demokratiyani rivojlantirishda *jamoatchilik ishtirokini ta'minlash uchun raqamli texnologiyalardan foydalanishga* qaratildi.

Soha o'sishda davom etar ekan, Raqamli demokratiya masalalariga ta'luqli olimlari inklyuzivlik va adolat masalalariga ko'proq e'tibor qaratmoqda, "marginal"⁴ guruhlarini kuchaytirish uchun yangi texnologiyalardan qanday foydalanish mumkinligini o'rganish, imkoniyatlarini kengaytirish, ishtirok etishning yanada inklyuziv shakllarini ilgari surish mumkinligini o'rganmoqda. Turli ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, "raqamli demokratiya" mavzusi so'nggi paytlarda dolzarb masalaga aylanmoqda. Hozirga kelib, ko'plab mamlakatlarda fuqarolar ishtirokining yangi shakllarini o'rnatish tendentsiyasi paydo bo'ldi, masalan, birgalikda byudjetlashtirish jarayonlari va murakkab siyosiy masalalarni muhokama qiladigan fuqarolar kengashlarini yaratish kabilar. Quyida biz ushbu kontekstda muhim bo'lgan bir qator fikrlarni muhokama qilamiz.

⁴ Marginallashtirilgan (чегараланган) guruhlar jamiyat markazidan periferiklashgan guruhlar sifatida belgilangan.

"Raqamli demokratiya" va "Ishtirok etish" mavzulari bilan bog'liq adabiyotlar evolyutsiyasini ko'rsatadigan tematik xarita⁵.

Fikrni shakllantirish - Raqamli demokratiyani muhokama qilish fikrni shakllantirish mavzusidan boshlaylik. Bu erda qanday qadriyatlar xavf ostida?

AQSh konstitutsiyasida "so'z erkinligi" ga (AQSh Konstitutsiyasining birinchi tuzatishi) katta ahamiyat berilgan bo'lsa-da, BMTning Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi bir qadam oldinga boradi. Uning 19-moddasida: "Har kim fikr va fikr erkinligi huquqiga ega; bu huquq har qanday ommaviy axborot vositalari orqali va davlat chegaralaridan qat'i nazar, o'z fikriga aralashish va izlash, olish va ma'lumot va g'oyalarni tarqatish erkinligini o'z ichiga oladi.

Boshqacha qilib aytganda, o'z fikriga ega bo'lish huquqi kamida uchta ustunga ega:

1. Tegishli ma'lumotlarga oqilona harakat bilan (xususan, tan olinishi kerak bo'lgan faktlarga) kirish imkoniyati.
2. Bu jarayonda manipulyatsiya qilinmasdan o'z fikrini shakllantirish imkoniyati.
3. Jazodan qo'rqmasdan va tsenzurasiz o'z fikrlarini bildirish uchun etarli va munosib imkoniyatlar.

Raqamli davrda yuqoridagi uchta masala yaxshilanishni talab qiladi. Misol uchun, tegishli ma'lumotlarga kirishning cheklanganligi birinchi nuqtani buzadi, shuningdek noto'g'ri ma'lumotlar ("soxta yangiliklar"). Fikrni manipulyatsiya qilish, masalan, (katta) turtkilar yoki botlar yordamida ikkinchi nuqtani ham buzadi. Bundan tashqari, filtrlash, diqqatni yig'ish va ma'lumotlarning nosimmetrikligi muammolarini xam mavjuddir. Nihoyat, eng muhimi, qo'pollik va nafratlanishga oid so'zlar uchinchi masalaga ziddir. Darhaqiqat, "qo'rquvdan ozodlik" tamoyili BMT Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining muqaddimasida aniq qayd etilgan ("inson so'z va e'tiqod erkinligi hamda qo'rquvdan ozod bo'ladi").

Uchinchi masala, shuningdek, fikrlar jamoatchilikka ko'proq yoki kamroq proporsional tarzda etib borishi kerakligini, ya'ni ularni algoritmlar bilan kuchaytirmaslik yoki bostirish kerak emasligini nazarda tutadi. O'zaro ta'sirlar nosimmetrik bo'lganda erishilgan global optimallik hamma uchun yaxshiroq bo'lishi mumkin. Ikkinchidan, jamoaviy intellekt bo'yicha eksperimental tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, "suhbatni taqsimlashda tenglik" inson guruhlari

⁵ <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877750323001217#fig11>

faoliyatini belgilovchi hal qiluvchi omildir. Uchinchidan, demokratik davlatlarda, ehtimol, ana shunday sabablarga ko'ra mutanosiblikning me'yoriy asoslari mavjuddir: "Tenglik" asosiy konstitutsiyaviy tamoyil bo'lib, u "bir kishi bir ovoz" yondashuvida ham o'z ifodasini topgan. Elektron demokratiya mavzusidagi xalqaro ilmiy tadqiqotlarni o'rganish va tahlil qilish natijasi ushbu mavzu bugungi kunda dolzarb masala ekanligi ko'rsatadi, O'zbekiston fuqarolari ijtimoiy-siyosiy hayotida raqamli texnologiyalarini keng qo'llanishi fuqarolik jamiyatini demokratlashtirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Buning uchun ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda fuqarolarning faol ishtiroki va fikr bildirishi uchun huquqiy, ijtimoiy-siyosiy, texnologik mexanizmlarini yaratish zarurati mavjuddir.

References:

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated January 28, 2022 No. PF-60 "On the Development Strategy of New Uzbekistan for 2022-2026"
2. Decree No. PF-158 of the President of the Republic of Uzbekistan dated September 11, 2023 "On the strategy of Uzbekistan - 2030"
3. Designing E-Democracy in Scotland - Ann Macintosh, Anna Malina, Angus Whyte /journal [Communications](#) -
4. French, S. (2003a). Background to the special issue: E-democracy and multi-criteria decision analysis. *Journal of Multi-Criteria Decision Analysis*, 12(2-3), 61.
5. Research Trend on E-democracy Publications: A Bibliometric Analysis //Gusti Chairunnisa Aadinda Syahputri, Dedik Fitra Suhermanto, Ali Roziqin, Binti Azizatul Nafi'ah, Indonesia (*Politik Indonesia: Indonesian Political Science Review*, 8 (1), April 2023, pp. 174-194 ISSN 2477-8060 (print), ISSN 2503-4456 (online))
6. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877750323001217#fig11>